

**COĞRAFI ORTAM VE KENT FİZYOLOJİSİ İLİŞKİLERİ:
XIX. YÜZYIL KİLİS ŞEHİRİ ÖRNEĞİ
(Physiology of Geographic Environment and Urban Relations:
Example of 19th Century City Kilis)**

Yrd. Doç. Dr. İlhan Oğuz AKDEMİR

Fırat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Coğrafya Bölümü
ioakdemir@firat.edu.tr

Öğr. Gör. Ömer Faruk İNCİLİ

Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Muallim Rifat Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilgiler
A.B.D

ÖZET

Sanayi toplumu öncesi ve sonrası dönemleri yansıtan şehirlerde, iki farklı kentsel fizyoloji kolaylıkla anlaşılabilir. Şehir planı, cadde-sokak sistemi, kent formu sanayi devriminden oldukça farklı bir relief sunar. Kilis şehri; kuruluş yeri, tarihi süreçler, şehir içi arazi kullanımı, etnik yapısı ve kültürel farklılıkların tarihi dönemdeki izlerinin kolaylıkla gözlemlenebildiği bir şehirdir.

Kilis şehri oluşum sürecinde coğrafi konumunun avantajları neticesinde XIX. Yüzyılda kentsel merkez haline gelmiştir. Sonraki aşamada ise XIX. yüzyılda kentsel dokuyu, kentte yaşayanların yerleşim tecrübesi ile şekillendirdiği farklı bir şehir mekanı ve kentsel mimari dizayn edilmiştir. Şehiriçi arazi kullanımı doğal ve beşeri ortamın etkileşimi ile işlevsel bir hale gelmiştir. Çalışmada XIX. yüzyıl kent sisteminin ortaya konulabilmesi için sokak ve cadde sistemleri, kamusal mekanlar, kent dokusu ve biçimi ele alınarak, sosyal ve iktisadi yaşama yansımaları analiz edilmeye çalışılmıştır. Bu yolla sanayi öncesi kentsel mekanın biçimlenmesinde, karakterinde pay sahibi öğeler öne çıkarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Coğrafya, Tarihi Coğrafya, Kilis, Gaziantep, Kent Şehiriçi Arazi Kullanımı, XIX. Yüzyıl.

ABSTRACT

Reflecting periods of pre-and post-industrial society in cities can easily be understood in two different urban physiology. City plan, street-street system, urban form is quite different from the industrial revolution offers a relief. City of Kilis, place of incorporation, registration processes, urban land use, historical period, traces of ethnic and cultural differences can easily be observed in the structure of the city.

The advantages of the process of formation as a result of the geographical location of the city of Kilis 19th Century has become the urban center. In the next phase the 19th century urban fabric, shaped by the inhabitants of this city with the experience of settlement and urban architecture has been designed in a different city attractions. Urban land use has become a functional interaction of the natural and human environment. In this study the 19th century, the city street and road systems in order to specify system, public spaces, urban structure and format by examining the reflections of the social and economic life were analysed. In this way, the pre-industrial urban space in shaping the character of shareholders is highlighted items.

Keywords: *Geography, Historical Geography, Kilis, Gaziantep, Kent Urban Land Use, 19th Century.*

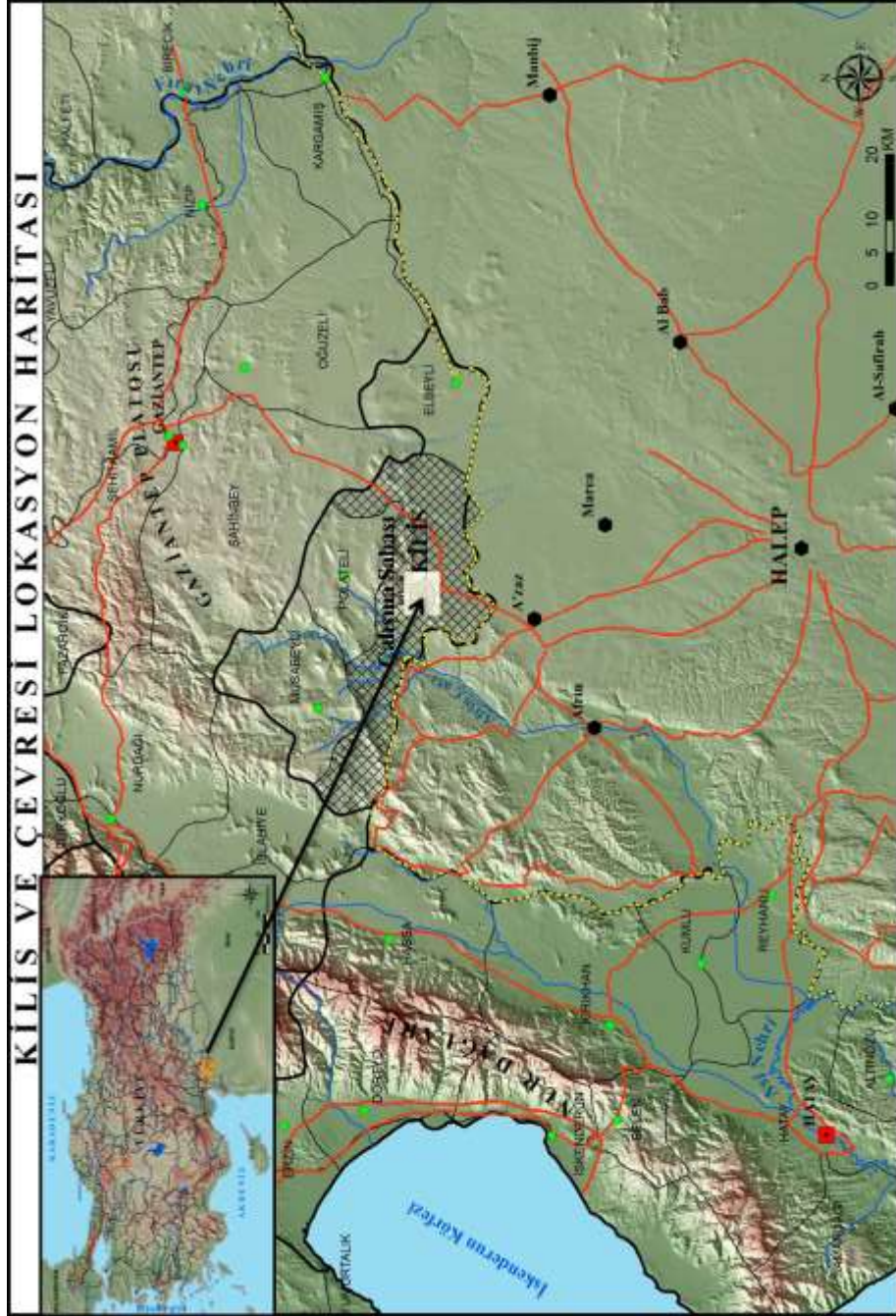
1.GİRİŞ

İnsanlığın yeryüzünde oluşturmuş olduğu yerleşme düzeni analiz edildiğinde şu kural göze çarpar “Yeni yerleşim birimi kendisinden daha eski olan yerleşim biriminin yanında veya çevresinde imar edilmiştir.” Fakat tıpkı Kilis’te olduğu gibi, eski ve yeni yerleşim birimleri iç içe olsa da yerleşim birimini farklı mekanizmalar şekillendirmiştir. Bu iki farklı süreç iki farklı kentsel doku oluşturmuştur. Makalede daha eski olan “tarihi Kilis şehrini oluşturan doğal ve beşeri süreçlerin etkisini hissettirdiği XIX. yüzyıl Kilis şehri örneğinden, XIX. yüzyılda Anadolu’da kentsel mekan ve şehir içi arazi kullanımının kent fizyolojisine yansımaları analiz edilecektir.

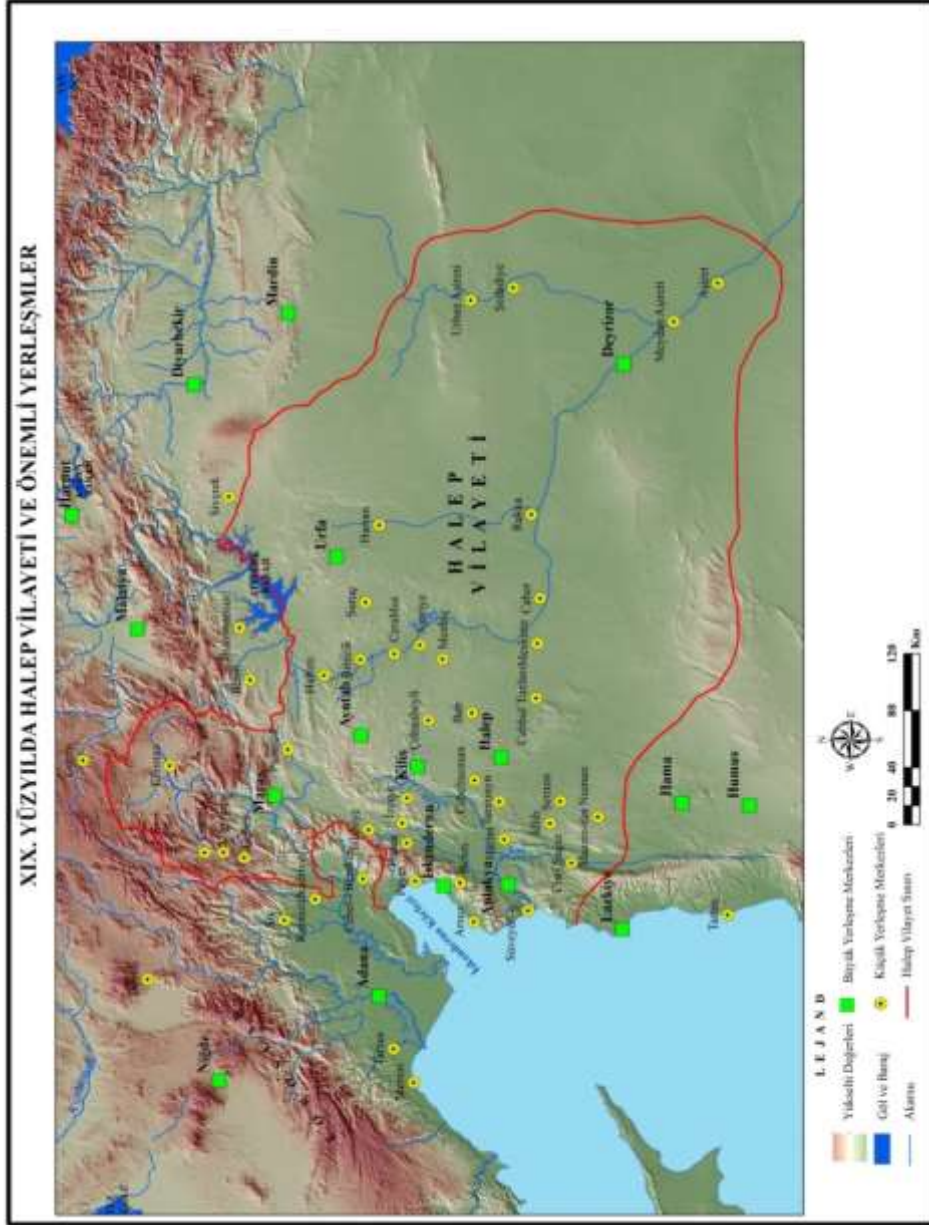
Kilis bugün, Hatay-Maraş çöküntü hendeği ile Fırat nehri arasında uzanan Gaziantep platosunun güneybatı kısmında Türkiye-Suriye sınırı boylarında yer alır. Bu konum itibariyle saha Akdeniz ve Güney Doğu Anadolu bölgeleri arasındaki geçiş kuşağı üzerinde bulunur. İdari yönden bugün il olan Kilis güneyden Türkiye-Suriye sınırı, batı, kuzey ve doğudan ise Gaziantep ile çevrilidir (Bkz. Harita:1).

XIX. yüzyılda Halep Vilayetinin Halep Sancağına bağlı kaza durumunda olan Kilis, Halep’in kuzeyinde yer alır. Kilis, kuzeyde Antep, güneydoğuda Menbiç, güneybatıda Cebel’i Sem’an kazaları ile, batıda ise Meydan’ı Ekbez, Hassa yerleşme merkezleriyle çevrilidir (Bkz. Harita:2). Kilis bağlı bulunduğu Halep’e yürüyüş mesafesiyle 12 saat (yaya olarak saatte 5 km yol alındığı kabul edilir) uzaklıkta yer almaktaydı.

*COĞRAFI ORTAM VE KENT FİZYOLOJİSİ İLİŞKİLERİ:
XIX. YÜZYIL KİLİS ŞEHİRİ ÖRNEĞİ*

Harita 1: Kilis ve Çevresinin Lokasyonu

Harita 2: XIX. Yüzyılda Kilis ve Çevresinde Yerleşim Birimleri

Kilis'in XIX. yüzyılda önemli bir merkez olmasının altında yatan unsur kuşkusuz sahip olduğu coğrafi konumudur. Halep'e yakın

COĞRAFI ORTAM VE KENT FİZYOLOJİSİ İLİŞKİLERİ:
XIX. YÜZYIL KİLİS ŞEHİRİ ÖRNEĞİ

konumuyla ve ticaret yollarının bağlantı noktasında bulunması Kilis'in potansiyelini oluşturmuştur. Verimli toprakların var olduğu bölge kırsal yerleşme birimlerinin de yoğun olarak görüldüğü bir alandır. Bu sebeple hem kırsal kesimin ihtiyaçlarının karşılandığı hem de kırsal kesimin ürettiği ürünlerin pazarlandığı bir alan olmuştur. Ayrıca harita incelendiğinde (*Harita 2*) önemli merkez olan yerler Halep'in kuzey kesimlerinde yoğunlaşmıştır. Bu yerleşmeler içinde yer alan Kilis, çevresindeki şehirlerle de ilişki içerisindeydi. Kilis Halep'ten çıkan tüccarların veya Halep'e giden tüccarların uğrak sahası, dinlenme sahası durumundaydı. Bu özellikler XIX. yüzyılda Kilis'in etki sahası tayin eden unsurlar olmuştur.

Kilis şehri sade bir topografyaya bağlı olarak güneye gittikçe alçalan hafif eğimli bir alanda kurulmuş daire formuna sahip organik yapıya sahip bir şehirdir. Şehir günümüzdeki gelişimini organik yapıya borçludur. Kilis şehri Osmanlı-İslam şehrinin temel yapı taşları olan cami, çeşme, hamam üçlüsü etrafında gelişen bir merkez ve merkezi çevreleyen alanlardan oluşmuştur. Merkez birinci derecede yoğunlaşma alanı halindeyken bu yoğunluk çevreye doğru gidildikçe azalmaktadır.

XIX. yüzyılda Kilis şehri yaklaşık olarak D-B yönde genişliği 1100 metre çapında, kuzey-güney yönde çapı ise yaklaşık olarak 1000 metre olan dairevi bir şekil arz etmekte idi. Bu dar alanda yaklaşık 20000 kişinin yaşadığı bir şehirdir.

Kısaca, çalışmada XIX. yüzyılda Kilis kent fizyolojisini şekillendiren unsurlar ele alınıp coğrafi izahları yapılacaktır. Kilis kent fizyolojisini şekillendiren unsurları şu maddeler halinde sıralayabiliriz:

- Topografya Özellikleri,
- İklim Özellikleri,
- Su kaynakları,
- Ulaşım,
- Ticari Yapı,
- Tarihi Faktörler,
- İdari Yapı,
- Dini İnanç Sistemi.

2.LOKASYON -KENTSEL GELİŞME İLİŞKİSİ

Yerleşmeler herhangi bir canlı gibi yaşam düzenine sahip bulunurlar. Yerleşme, tıpkı canlı varlıklardaki prensipler açısından, doğar, gelişir ve nihayet ölür. Ancak yerleşmenin yaşam süresi hemen bütün canlılarda olduğu gibi birbirinin aynı olmaz. Nitekim, canlılar dünyasında görüldüğü gibi, kimi bireyler herhangi bir hastalık sonucu veya kötü yaşam koşulları nedeniyle genç dönemde ölebildikleri gibi, kimi bireyler aynı koşullar içinde yaşadıkları halde öldürücü faktörleri yenerek yaşamlarını devam ettirebilirler. Hatta bazı bireyler yok olurken, diğerlerinin bu mücadelede gösterdikleri direnç ve kazandıkları bağışıklık o birey için yaşam şansının ve süresinin daha da uzamasına yol açabilir (Tunçdilek, 1986, s.1). Bir yerleşme birimi olan şehirler de farklı dönemlerde farklı durumlara maruz kalmış ve bu durumlar o şehri şekillendirmiştir.

Mutlak lokasyon bir yerin “sit”i, izafi lokasyon ise bir yerin, sitin çevresine göre konumunu ifade eden “situasyon”dur. Bir yerin mutlak lokasyonu değişmez fakat izafi lokasyon zaman ölçeğinde birçok değişime uğrayabilir. Örneğin Babil şehrinin önemini kaybetmesi izafi lokasyon özelliklerinin değişiminden kaynaklanır. Kilis şehri kuruluş ve gelişimini lokasyon özellikleri tayin etmiştir. Öncelikle bölgede birçok yerleşme kurulmuş bu yerleşmelerden bazıları yok olmuş, bazıları ise fonksiyonlarının zayıflaması sebebiyle küçük birer yerleşme halini almışlardır. Tarihi çağlarda yerleşmeler genellikle güvenlik faktörü sebebiyle hakim bir tepe üzerinde kurulmaktaydı. Örneğin, Ravanda Kale yerleşmesi(Kilis’in kuzeybatısında) veya Resul Osman Kale yerleşmesi(Kilis’in kuzeyi) gibi. Fakat daha sonraları güvenlik unsurunun sağlanması, tehlikelerin ortadan kalkmasıyla beraber kale yerleşmeleri önemlerini yitirmeye başlamış, ulaşımın daha rahat yapıldığı düzlük alanlar yerleşim alanları olarak seçilmiştir. Yer seçiminde diğer hususlar ise su kaynaklarının ve verimli arazinin var olmasıdır. Kilis Resul Osman Dağı(Kilis’in kuzeyinde) ve Kalleş Tepeleri(Kilis’in batısında) gibi yüksek sahalardan sağladığı su kaynaklarına bağlı olarak yerleşmeye uygun alanlar ihtiva etmektedir. Diğer taraftan ticaret yollarına yakın bir konumda oluşu, Halep gibi bir ticaret merkezine 12 saatlik yürüyüş mesafesinde olması Halep’ten çıkanların veya Halep’e varmak isteyenlerin konaklama yeri olmuştur.

*COĞRAFI ORTAM VE KENT FİZYOLOJİSİ İLİŞKİLERİ:
XIX. YÜZYIL KİLİS ŞEHİRİ ÖRNEĞİ*

Şehirlerin ortaya çıkışı hususunda birçok teori ortaya atılmış olsa da Anadolu kentleşme olgusunun ilk boyutunu ticaret meydana getirmiştir. Bir bölüm içinde yer alan köylerin tüketim artığı köyler arası değiş tokuşa sebep olmakta ve bunlar arasında bir ticari akım başlamaktadır. İşte bu akımı organize edecek bir merkeze ihtiyaç olduğundan sadece tüketim fazlası veya üretim faktörü bu işi en iyi organize edecek çekirdeğe kente dönüşmesi için emir vermektedir. Ancak mevcut çekirdekler içinde hangisinin bu işlevi yükleneceği hususunu, yörenin coğrafi faktörleri belirlemiştir. Böylece kent oluşumu için görevlendirilmiş merkez diğerlerinden farklı olarak hızlı biçimde gelişimini sürdürür. Merkez şehirde değiş tokuşu düzenleyecek toplayıcı veya tüccar sınıfı ortaya çıkar, şehirleşme olgusunun temelini ticaret meydana getirmiş olur. Anadolu kentlerinin birinci boyutunu nasıl ticaret meydana getirmiş ise ikinci boyutunu idari güçlerle beraber din örgütünün meydana getirmiş olduğu görülür. Böylece ilk boyut olan ticaret Anadolu kentlerinin kuruluş evresini açıklarken ikinci evre ise kentlerin kimlik ve kişilik kazanma evresidir (Tunçdilek, 1986, s.11). Kilis şehri de etrafındaki kırsal kesime bir değiş tokuş imkanı verdiğinden merkezi bir rol oynamış, coğrafi özelliklerinin el verdiği ölçüde gelişimini sürdürmüştür.

Kilis yerleşim birimi kuşkusuz sahip olduğu coğrafi özellikler sayesinde çok eski tarihlere gidebilir. Tarih şeridi içerisinde Kilis diye adlandırılan birçok yerleşim birimi, aslında günümüz Kilis şehrinin dışında kalan alanlarda kurulmuştur. İlezi Bahçesi, Ravanda Kalesi, Resul Osman Kalesi mahalleri belki bir zamanların Kilis yerleşmesini oluşturan yükselti değeri fazla, dağlık eğimli alanlarda varolmuşlardır. Günümüzdeki Kilis ise, güvenlikle ilgili tehlikelerin azalması, ulaşım açısından daha avantajlı düz alanların varlığı, verimli toprakların ve su kaynaklarının çevresinde kurulmuştur. Kilis'te merkezi alan öncelikle bir su kaynağı etrafında oluşmuş (kastel/çeşme), daha sonra cami eklenerek şehirleşmenin ana unsurlarından olacak çeşme-cami ikilisi meydana getirilmiştir. Sonraki aşamalarda bu camii Cuma namazının kılındığı merkezi bir yer özelliğini üstlenmiş ve şehrin çarşısı bu alanda gelişim göstermiştir. Kilis'te Cuma camisi olarak gelişim gösteren merkezi konuma sahip Canbolad Paşa Cami olmuş ve çevresinde ise şehrin ticari fonksiyonunu üstlenen pazar ve bedestenler gelişmiştir.

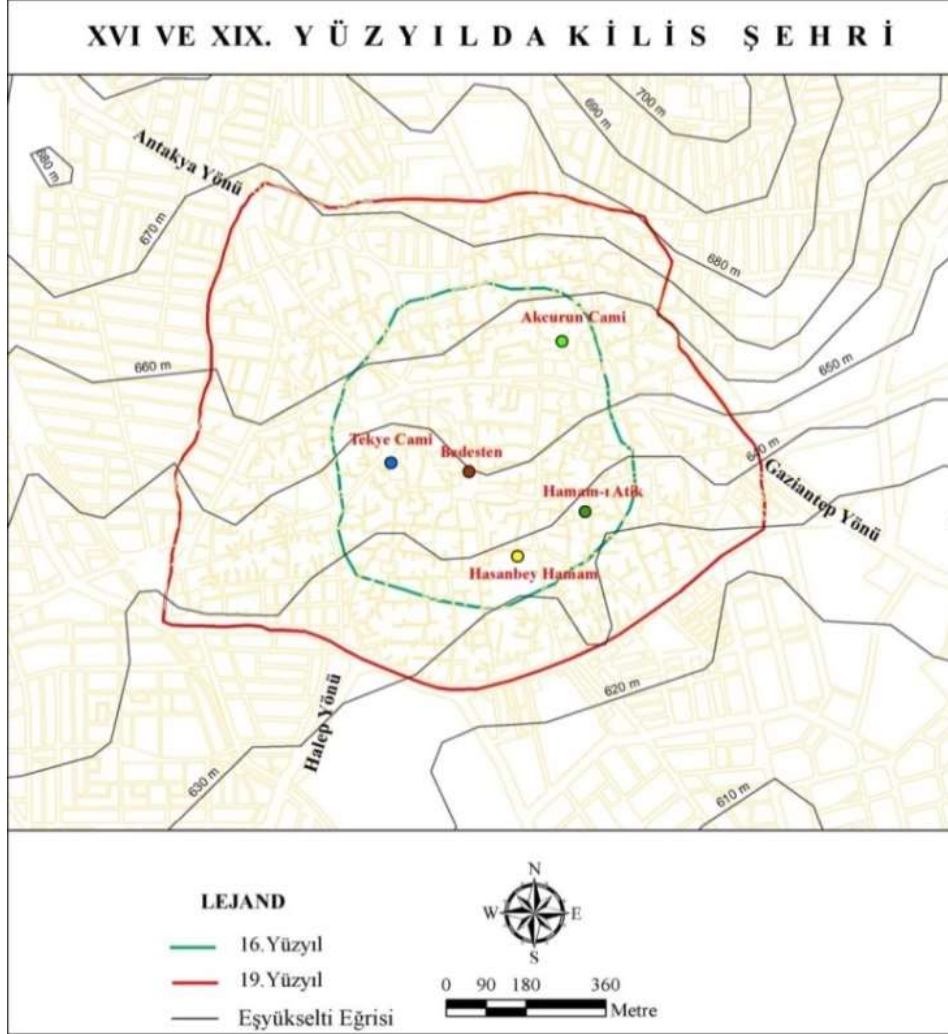
Memlûk Döneminde Azaz'a bağlı bir köy konumunda olan Kilis'in belirgin gelişmesi, Kanuni Sultan Süleyman döneminde Canbolad ailesinin buraya yerleştirilmesi ve Kilis'in bu aileye yurtluk-ocaklık olarak verilmesiyle hız kazanmıştır.

Kilis Osmanlı hâkimiyetine geçince 3000 e yakın nüfusuyla Azaz'ın iki katından fazla nüfusa sahip olmuştur. Kilis şehri topografyanın uygunluğu ve su kaynakları etrafında toplanmanın etkisiyle şekil itibariyle dairevi formu alıp, bu mahalleler çekirdek olmak üzere gelecek yüzyıllarda yeni mahalleler eklenerek şehirselleşmeye devam edecektir.

XIX. yüzyıla gelindiğinde, şehrin yapısal özellikleri daha da değişmiş, şehir daha kompleks bir hale gelmiştir. Bu yüzyılda nüfus 20 binlerde seyretmiş ve mahalle sayısı 32'ye yükselmiştir ayrıca dairevi formunu da yine muhafaza etmiştir. Kilis şehri Ortadoğu şehir tipinin özellikleri yanında bölge ile fiziki manada da olsa uyum sağlamış olan Osmanlı şehir yapısının özelliklerini de taşır. Bu yapıda şehir merkezi, cami, han, hamam ve pazaryerleri tarafından temsil olunmaktaydı.

Kilis şehrinin teşekkül ettiği devrede mevcut olan kısmını, diğer bir deyişle çekirdek sahasını belirlemek zor olmakla birlikte tarihi cami, çeşme, han, hamam gibi eserlerin bugüne ulaşan kitabelerindeki tarihlerden hareketle kabaca da olsa, bu mümkündür. XVI. yüzyıl sonunda 600 civarında hane ve 100 kadar dükkânın yer aldığı 5/6 mahalleden oluşan Kilis, klasik doğu şehirlerinde olduğu gibi bir merkez cami, han, hamam ve dükkanların bulunduğu bir çarşı etrafında kümelenmiş durumdaydı (Kesici, 1995, s.252). Sözü edilen devrede şehrin, bugün de en önemli alış-veriş merkezi durumunda olan Kadı Cami ile Sabah pazarı çevresinde teşekkül ettiğini ve bugünkü Büyükkütah, İnnâplıkütah, Tabakhane, Hakverdi ve Hacıilyas mahalleleri ile Meşhetlik mahallesinin bir kısmı, Tekye mahallesinin doğu yarısı, Ketenciler, Tırıklı ve Karaali mahallelerinin güney kısmından oluşan oval şekle sahip bir yayılış gösterdiği sanılmaktadır. Daha sonraki yüzyıllarda topografik bir engelin bulunmamasına bağlı olarak her yönde gelişmeye devam eden Kilis şehri XIX. yüzyılda dairevi şeklini korumaya devam edecektir. (Bkz. Harita 3).

**COĞRAFI ORTAM VE KENT FİZYOLOJİSİ İLİŞKİLERİ:
XIX. YÜZYIL KİLİS ŞEHİRİ ÖRNEĞİ**

Harita 3: XVI. ve XIX. Yüzyıl Kilis Şehri

3.SOKAK CADDE VE KENT SİSTEMİ

Osmanlı şehirlerinde, cadde ve sokak sisteminde belirli bir düzen yoktur. Daha doğrusu, yol ağı benzer niteliktedir ve cadde ve sokak ayrımı söz konusu olmamıştır. Bu durum bir yandan kentsel donatıların mahalle esaslı dağılımı ile ilgili iken bir yandan da şehirde hareketliliğin az oluşu ile ilgisi vardır (Tanyeli, 1987, s.55).

Osmanlı şehirlerinde organik dokuya sahip mahalleler oldukça çoktur. Stewig tarafından “doğulu yapı” olarak tanımlanan organik yapının ortak özellikleri kısaca şöyle özetlenebilir: “Sokaklar dardır. Sokak genişlikleri daha çok yayalar ve yük taşıyan hayvanlara göre yapılmıştır. Sokaklar sık sık yer değiştirmektedir. Uzun bir mesafede sokakların yön değiştirmeden devamı enderdir. Sokakların doğrultuları ve genişlikleri de çok sık değişir. Dar ve geniş sokak parçaları düzensiz olarak birbiri ardından gelir (Kuban, 1965, s.55). Kilis şehri tarihi sokaklarında hala bu yapı gözlemlenebilmektedir. Sadece ve zorunlu olarak yerleşim merkezinin çevresini dolanmakta ve genellikle şehrin daha uzak bir noktasına ulaşmak için aşılmaya yaramaktadır. Hatta çıkmaz sokaklar sokaklara, sokaklar çarşılara ulaşarak şehir meydanında buluşmaktadır veya ilerleyen diğer sokaklarla şehrin dışına, bağlara, bahçelere açılmaktadır. Böylece şehirdeki ulaşım ağındaki hiyerarşi çıkmaz sokak, sokak, çarşılar, meydanlar olarak ilerliyordu. Bu konumu ve özellikleri ile şehir dokusu bir bitki yaprağının üzerindeki damar ve hücre yapısına da benzetilebilir (Fotoğraf 1, 2).

Fotoğraf 1: Kilis'in Karakteristiği Dar ve Çıkmaz Sokaklar (A.Kurtoba)

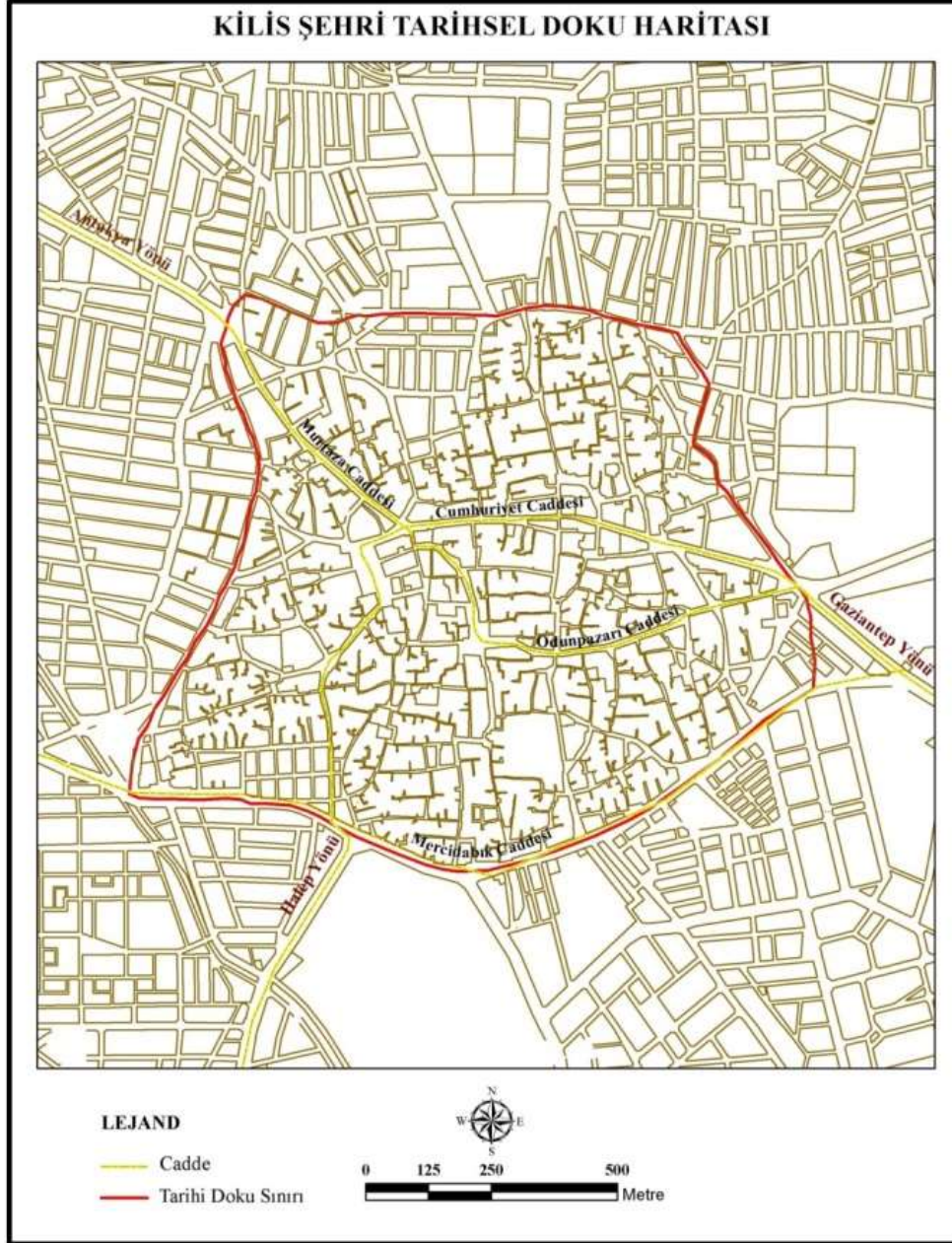
Şehir dokusunda yolların dar olması o dönemdeki kullanımla ve insan ölçüleriyle ilgilidir. Çünkü insanların dışında sokaklardan geçen ve taşıma aracı olarak kullanılan hayvanlar; eşek, at ve deve idi. Develer, yük taşımacılığında kullanıldığı için çoğunlukla mal ve ürünlerin hanlara taşınmasında kullanılmaktaydı. Dar sokaklardaki işlerin çoğu ise

**COĞRAFI ORTAM VE KENT FİZYOLOJİSİ İLİŞKİLERİ:
XIX. YÜZYIL KİLİS ŞEHİRİ ÖRNEĞİ**

eşeklerle yapılıyordu (Bebekoğlu, 2008, s.136). Dar sokaklar daha geniş sokak ve yollara doğru ilerlerken bazı kesişme noktalarında meydancıklar ve kıvrımlar oluşmaktadır. 2,5-3 metre genişliğindeki sokaklar, bazen daralıp bazen genişleyerek, kıvrımlar, köşeler, meydanlaşmalar oluşturarak, hareketli, sürprizli bir dolaşım sağlamaktadır (Bkz. Harita: 4-5). Böylece Kilis veya bezeri bir İslam kentinin havadan çekilmiş olan Fotoğrafi bir labirenti andırır. Önceden tasarlanmış bir plana uymak yerine, binalar ulaşım yollarının ya etraflarından dolaşmasına ya da iyi kötü aralarından geçmeye uğraşmalarına sebep olmuşlardır.

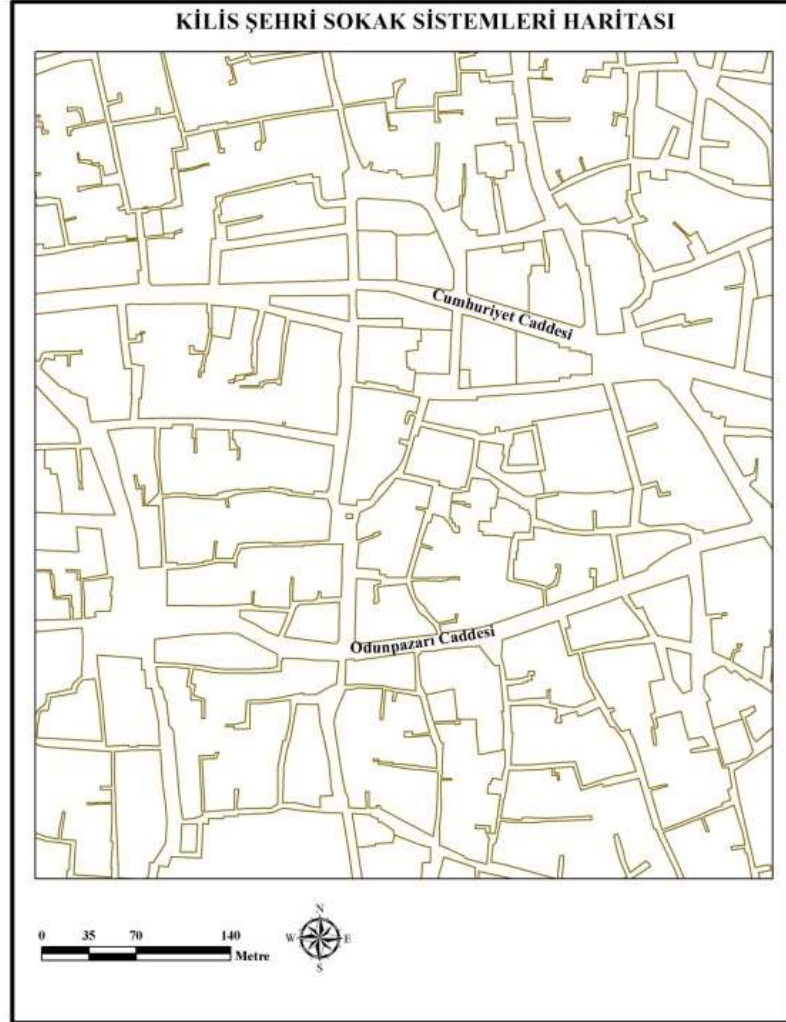

Fotoğraf 2: Kilis cadde ve sokakları dar karakterli olup sadece bir arabanın geçebileceği boyutta görülmektedir. 1 metreye kadar azalan sokak genişlikleri mevcuttur. Sadece kervan yolları üzerindeki yolların geniş olduğu görülmektedir. (Dar Kilis Sokağından Bir Görüntü Sağda Hindioğlu Camii.)

Harita 4: Kilis'in Modern ve Tarihi Kent Dokusu

*COĞRAFI ORTAM VE KENT FİZYOLOJİSİ İLİŞKİLERİ:
XIX. YÜZYIL KİLİS ŞEHİRİ ÖRNEĞİ*

Harita 5: XIX. Yüzyılda Kilis'te Sokak Sistemi

Bu labirenti andıran yol sistemlerine yönelik çok çeşitli açıklamalar önerilmişti. Bunlardan ilki iklim ile ilgili açıklamalar: sokakların dolambaçlı hali gölgeli alanlar yaratmakta, toz kaldıran rüzgârları kesmektedir. İkincisi güvenlik kaygısı. Üçüncüsü ise müslüman toplumların ana kaygılarından biri olan aile mahremiyetinin korunması kaygısı. “Birçok örnekte tüm çeşitliliklerine karşın türdeş gruplara sokulabilecek bu yol eğrilerini açıklamak için, kentleşme tarihine başvurmak gerektiği kesindir: bir ağacın dallarını andıran sokak

çizgileri belki kendiliğinden bir evrimin, daha düzenli hatlar ise önceden tasarlanmış şehircilik girişimlerinin sonucu olabilirler (Raymond, 1995, s.127-128)”. XIX. yüzyılda Kilis şehrinin cadde ve sokak sistemleri bu unsurlara bağlı şekillenmiştir.

Doğulu yapı tipinin en önemli özelliği ise birçok yolun bir sona ulaşmadan kalmasıdır. Bunlar kısa veya uzun, başka kolları olan veya olmayan, genişlikleri birbiri ardınca değişen **çıkma sokaklardır**. “Kısaca bu yapıda yollar, çoğunlukla genelden mahreme doğru incelen ağaç dalları gibi düzenlenmiştir (Erzen, 2003, s.116)”.

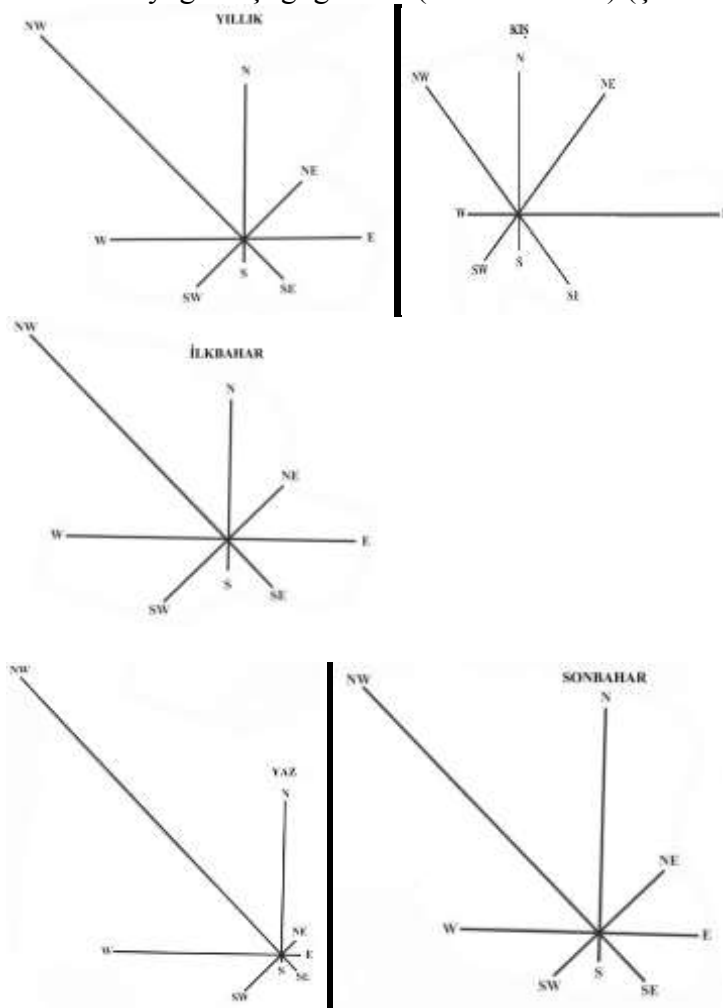
Kilis’te birbirinden farklı kıvrımlardan oluşan çıkma sokakların en dar yeri 85 cm’ye kadar incelendiği, yer yer genişlemeler, meydancık ya da avlu benzeri boşluklar oluşturdukları görülmektedir. Bu genişleme alanlarında birkaç evin ortak olarak kullandığı kuyu, tandır, curun, ve soku fonksiyonel kullanıma ait unsurlar yer alabiliyordu. Bu alanlar, aynı zamanda komşuların toplantı alanları olarak da sosyal işlevlere sahipti.

Çıkma sokak oluşumu farklı şekillerde açıklanmaktadır. Kuban’a göre “çıkma sokaklara, ana yollardan evlere uzanan özel yollar olarak bakmak gerekir. Evlerin yerleştirilmesinde de görülen bireyci tutum, çıkma sokağı doğuran nedenlerden biridir.” Stewig, çıkma sokak oluşumunu, gecekondulaşmaya dolayısıyla plansız büyümeye bağlamaktadır. Ancak yazar İstanbul için yaptığı araştırmasında, Egli ve Akgün’e hak vererek, İslamiyet’in rolünü kabul etmekte, çıkma sokak oluşumunun çok karışık faktörlerin etkisiyle ortaya çıktığını vurgulamaktadır. Oysa, Tanyeli (1987), İslam etkisini kabul etmemekte ve konuya farklı bir açıklama getirmektedir. Ona göre asıl neden kentsel toprağın bölünmesini düzenleyen kurallar dizisinin yokluğudur (Aliağaoğlu-Uğur, 2010, s.37). Görüldüğü üzere çıkma sokak oluşumu üzerine birçok yorum getirilmiştir. Fakat çıkma sokakların oluşumunda en etkili olan iki faktörden söz edilir. Bunlardan birincisi iklim faktörü, ikincisi ise mahremiyet olgusudur.

Kilis’te çıkma sokakların oluşumunda ilk faktörün iklim olduğu görülmektedir. Çıkma, dar sokaklarla gölgeliklerin sağlandığı şehirlerde, hava cereyanları (vantilasyon) vasıtasıyla da sıcak yaz günlerinde serin bir ortam yaratılmaktadır. Diğer taraftan çıkma sokakların açıldıkları yönler ile hâkim rüzgâr yönü arasındaki ilişki iklim faktörünün çıkma sokak oluşumunda ve yönünün tayininde en etkili

**COĞRAFI ORTAM VE KENT FİZYOLOJİSİ İLİŞKİLERİ:
XIX. YÜZYIL KİLİS ŞEHİRİ ÖRNEĞİ**

husus olduğunu gösterir. Kilis'te hâkim rüzgâr yönünün Kuzeybatı yönünde olduğu görülmektedir. Yaz dönemi hâkim rüzgâr yönü incelendiğinde Kuzeybatı, Batı ve Kuzey yönden esen rüzgarların ön planda olduğunu görmekteyiz. Yazları sıcak geçen Kilis'te çıkmaz sokakların oluşumu ve yönü nispeten hâkim rüzgâr yönüne göre şekillenmiştir. Güney, güneydoğu, doğu yönlerinde çıkmaz sokakların az, buna rağmen Kuzeybatı, Kuzey ve Batıya bakan yönlerde ise çıkmaz sokakların yoğunlaştığı görülür (Bkz. Harita: 4) (Şekil 1).

Şekil 1: Kilis Mevsimlere Göre Rüzgar Gücü Diyagramları (DMİ)

Çıkmaz ve dolambaçlı sokakların ortaya çıkmasında etkili olan ikinci unsur ise mahremiyet olgusudur. Kişi ve grupların müdahaleleri ile eğri büğrü, düzensiz bir şekle sokulan sokaklar, mahremiyeti temin için, uç noktalardan kapatılarak çıkmaz hale getirilmiş, böylece başkalarının geçişine kapatılan sokak belirli bir gruba ait özel bir yola dönüştürülmüştür. Evler doğrudan sokağa değil sokağı sınırlayan duvar gerisindeki avluya açılarak aile hayatı gizlenmeye ve hususileştirilmeye çalışılmıştır (Fotoğraf 3). Bu sokak sisteminde Türk kültürünün de etkisi olmuştur. İskâna tabi tutulan çeşitli aşiretlerin gerek geleneksel gerekse kültürel bağlamda kendi içerisinde kapalı bir sistem teşkil etmesi de etkili olmuştur (Bayartan, 2005, s.88-89).

Kilis sokak ve caddelerinin en dikkat çekici unsurlarından biri de “**kabaltı**”lardır. Sokağın iki yanındaki ev, aynı kişiye ait olup, altta sokak devam ederken, üstte ters yönde eve ait mekan devam ettiği durumlarda kabaltı yapılmıştır. Tonoz yerel dilde “Kab”, kabaltı da kelime olarak “tonozaltı”na karşılık gelmekle birlikte, üzeri kapalı bu sokak geçişlerinin üst örtüleri genellikle tonozlardan oluşmaktaydı. Kilis’te günümüze ulaşan üç adet kabaltıyı tespit etmiş bulunmaktayız. Bunlardan biri Hasanbey hamamı sokağında, diğeri Canbolat (Tekke) Caminin hemen yanında, diğeri ise Akcurun Mahallesiindeki Salih Efendi Kabaltısıdır. Kabaltıların çıkış nedenlerinden biri güvenlik sebebiyledir. Tehlike anında tüm sokağa hakim konumlarıyla yaklaşan tehdit rahatlıkla gözlenebilmekte ve hatta bu alanların pencerelerinden, yaklaşan düşmanlara karşılık verilerek savunma gerçekleştirilmekteydi. Diğer bir sebep ise sıkışık kent içerisinde arazi kazanmak amacıyla oluşturulmuş bir sistemdir.

Fotoğraf 3: Kilis'te yaz sıcaklıklarının çok yüksek olmasına bağlı olarak oluşmuş altından sokak geçen evler görülmektedir. Bu evler iklim sebebiyle ortaya çıkmış olabileceği gibi güvenlik sebebi ile ortaya çıkmış olabilir (Salih Efendi Kabaltısı.)

4.KAMUSAL İŞLEVLER VE MEKANLAR

Şehirlerde kamusal mekânların sayısı ve şehir içerisindeki dağılışı kent fizyolojisini tayin eden en önemli unsurlardandır. Kamusal mekanların çokluğu şehrin o denli büyük bir nüfus kitlesine hitap ettiğini gösterir. İdari alanlar, ticari alanlar, dini alanlar, eğitim alanları şehir içerisine dağılarak çeşitli fonksiyon alanları meydana getirir. Bu fonksiyon alanlarının yoğunlaştığı yerler de şehrin cazibe merkezlerini oluşturmuştur. Kamusal mekanların tespiti için kaynağımız Halep Vilayet Salnameleri olmuştur. Daha sonra bu tespit edilen yapılar haritalara aktarılarak şehir içi arazi kullanımı haritaları oluşturulmuş ve yorumlamaları yapılmıştır.

Kilis'te sosyal donanım ve ortak kamusal mekânlar şehrin her noktasındaki ihtiyaçları karşılayacak şekilde homojen sayılabilecek bir dağılım göstermektedir. Dolayısıyla kamusal fonksiyonlar tek ve merkezi noktalara yığılmamıştır. Örneğin şehirdeki 5 hamam birbirine çok yakın olmadan, belli bölgelerden geleceklerin kolay ulaşabilecekleri mesafededir. Kasteller (çeşmeler) şehrin giriş noktalarında yer aldığı gibi

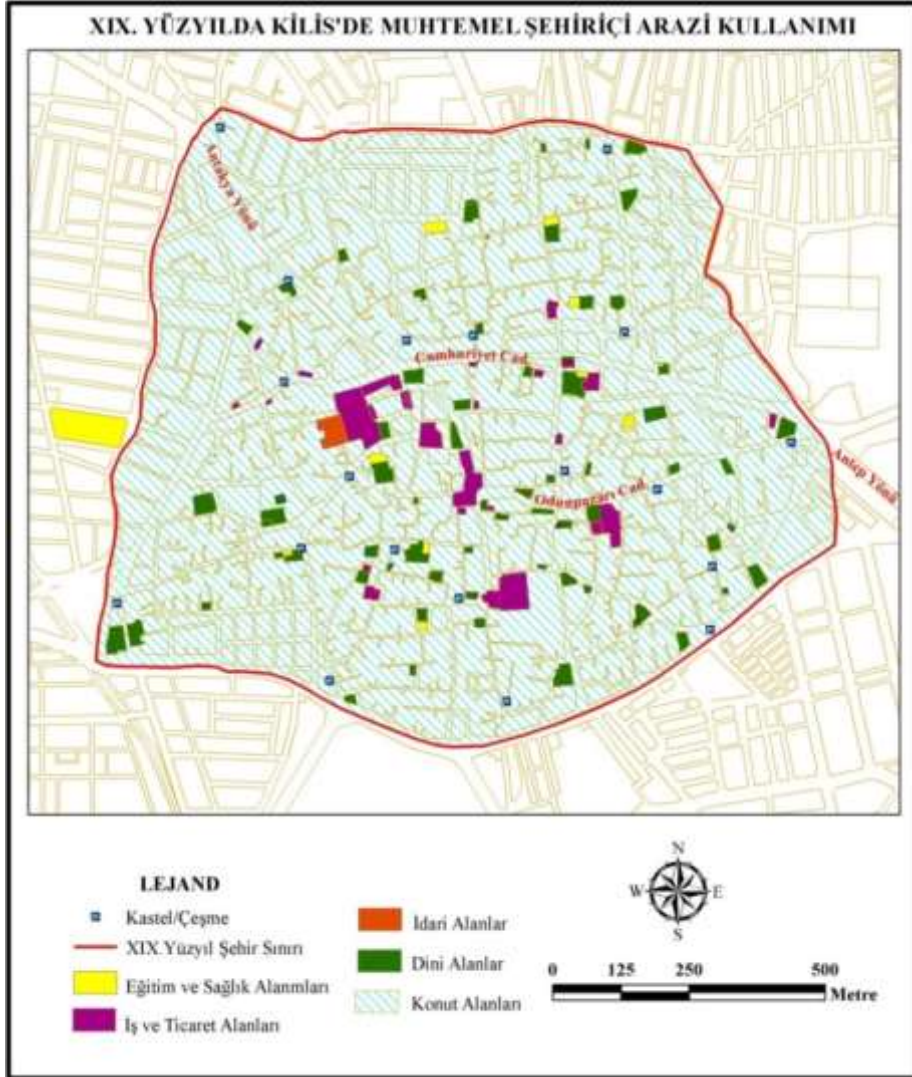
(Nemika, Kurdağa, Fellah, Kafaf, İpşir Kastelleri) şehir içinde de tekrarlanan kısa mesafelerde yer almaktadır. Okul, dini yapı vb gibi diğer yapılarda da hal bundan ibarettir (Fotoğraf 4).

***Fotoğraf 4:** İpşir Paşa Kasteli (Çeşmesi)* Şehirde yaygın olarak rastlanan kastel(çeşme)ler halkın içme suyunu karşılaması yanı sıra, şehre gelen tüccarların hayvanlarını suladıkları yerler olmuştur. Bu yüzden birçok çeşme kervan yolları üzerinde inşa edilmiştir.*

Bu kadar çok sayıda kamu ve sivil yapının, küçük bir alana yerleşmesiyle oldukça yoğun bir şehir dokusu oluşmakla birlikte, herhangi bir sıkışıklık sergilenmemektedir (Bkz. Harita: 6). Bunun sebebi şehri oluşturan mimari dokunun çok iyi organize olmasına bağlanabilir. Osmanlı şehir düzeninde, doluluk boşluk, fonksiyonların dağılımı, arazi kullanımı, kamusal alanlar, avlular, sokaklar, meydanlar, yapı toplulukları ahenkli bir şekilde konumlanmıştır.

COĞRAFI ORTAM VE KENT FİZYOLOJİSİ İLİŞKİLERİ:
XIX. YÜZYIL KİLİS ŞEHİRİ ÖRNEĞİ

Harita 6: 19. Yüzyıl Kilis Şehir İçi Arazi Kullanımı

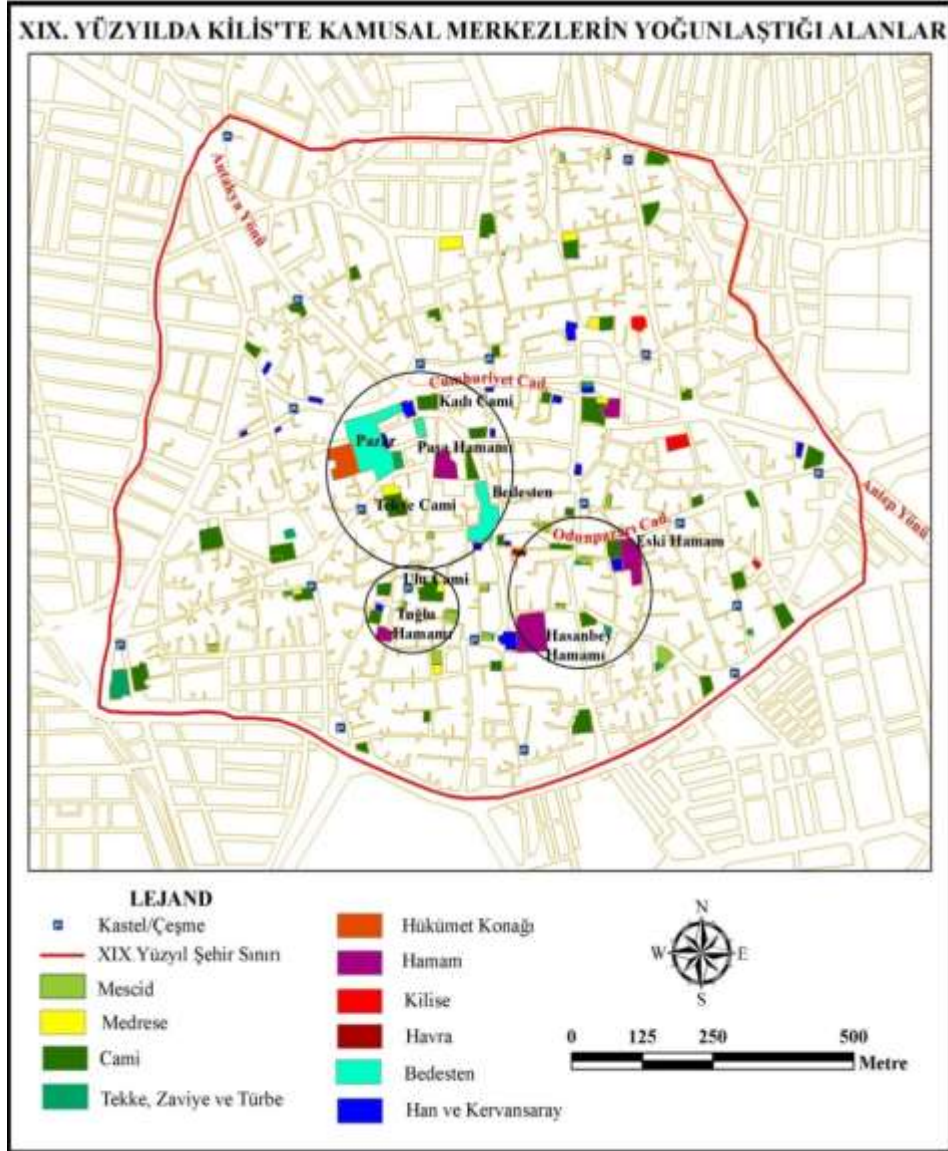
Kamusal alanların yoğunlaştığı bazı bölgeler şehir içinde hemen göze çarpmaktadır. Bu yapı toplulukları birbirlerini tamamlayıcı unsurlar olarak karşımıza çıkar. Bu yapıların yoğunlaştığı sahaların temel özelliği ticaret fonksiyonuna yakın sahalar olmasıdır (Bkz. Harita 12). Haritada görüldüğü üzere belirlenen üç kamusal mekan topluluğu bedesten etrafında şekillenmiştir. Bu alanlarda ticari sahalar; dini ve sosyal

mekanlarla tamamlanarak kamusal alan topluluklarını meydana getirmiştir. Kamusal alanların birbirine çok yakın olduğu şehirde, örneğin, Ulu Cami, hemen güneyinde Tuğlu Hamamı, güneydoğusunda Köro Medresesi ve Mescidi, kuzeyinde ise Şem'un Nebi Zaviyesi bir topluluk meydana getirir. Yine başka bir toplulukta, Hasan Bey Hamamı, Şeyh Ahmet, Cüneyne Camileri ile Eski Hamam yer alıp bir odak noktası oluşturmaktadır. Bir diğer topluluğu ise, Bedesten meydanının kuzey ucunda Katrancı, güneyinde Muallak Cami, hemen yanında Canbolad Paşa Hanı ve Havranın yer aldığı görülür. Hoca/Koca Hamamı, İbrahim Paşa Cami ve Medresesi, hemen güneyinde Dolap Pazarı Çarşısı ve Tabakhane Cami ile bir topluluk meydana gelmiş olur. Şüphesiz bu odak noktaları şehrin temel fonksiyonlarının çakıştığı iç içe geçtiği alanları oluşturmuştur (Bkz. Harita: 6-7).

XIX. YÜZYIL KİLİS ŞEHİRİ KAMUSAL ALANLARI TABLOSU	
Kamusal Alan	Adet
Hükümet Konağı	1
Redif Debboyu	1
Bedesten	3
Han ve Kervansaraylar	15
Camiler	37
Kiliseler	4
Havra	1
Tekke, Zaviye ve Türbeler	24
Mescitler	14
Medreseler	8
İptidai Mektepler	25
Rüştiye Mektebi	1
Kütüphane	1
Hamamlar	5
Çeşme ve Sebiller	23

İşte bu odak noktaları XIX. yüzyılda şehrin merkezi fonksiyonunu üstlendiği alanlarını meydana getirmiştir. Bu alanlarda arsa fiyatları artmış, parseller küçülmüş, daha karmaşık ve sık bir doku meydana gelmiştir. Bunların dışındaki küçük camiler ve kamusal yapılar ise çeşitli mahallelere dağılmış durumdadır.

COĞRAFI ORTAM VE KENT FİZYOLOJİSİ İLİŞKİLERİ:
XIX. YÜZYIL KİLİS ŞEHİRİ ÖRNEĞİ

Harita 7: Kilis'te Kamusal Alanların Yoğunlaştığı Yerler

5.KENT DOKUSU VE BİÇİMİ

Türk-İslam şehirleri özelliğine sahip Kilis kenti genel özellikleri bakımından Osmanlı şehir tipini yansıtmaktadır. Kent dokusu da bu geleneğe bağlı olarak şekillenmiş olur.

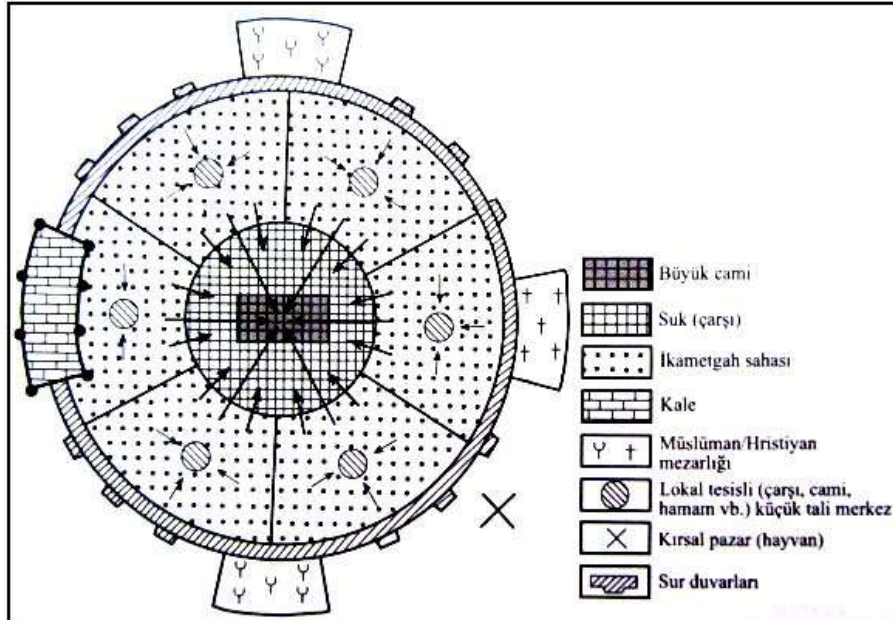
Kilis, coğrafi konumunun ve ikliminin yaşamaya elverişli olması ve bereketli topraklara sahip oluşu nedeniyle tarihin her döneminde aralıksız iskân edilmiştir. Kent yaşadığı yangınlar, seller ve işgaller dolayısıyla birçok kez yeniden yapılanmış olmasına rağmen eski kent merkezi günümüze kadar kullanılagelmiştir. Günümüzde merkez ve merkezi saran mahallelerde yoğun bir yapılaşma görülmektedir. Kilis'in eski mahallelerinde bulunan ve yıllar boyunca geçirdiği değişimlerle belli bir mimari karaktere ulaşmış sokaklar gerek sokak-ev ilişkisi gerek sokak boyunca devam eden daralmalar-genişlemeler ve gerekse sokakların kesişme noktalarında meydana gelen birbirinden farklı perspektiflerle ilginç bir kent dokusu meydana getirmektedir.

Osmanlı şehirlerinde en önemli unsur su kaynağı (çeşme) olmuştur. Daha sonra bu çeşme etrafında dini tesisler inşa edilmiş ve bu alanlar dini fonksiyonlar üstlenmeye başlamıştır. Daha sonra ise bu fonksiyonel saha etrafında ticari faaliyetler başlamış ve çarşı, pazar gelişim göstermiştir. “Cami, bedesten ve imaret Osmanlı şehir planına hakim unsurlardır. Bu alanı çarşı mahallesi olarak tanımlamak mümkündür” (Faroqhi, 2004, s.570). Bütünüyle şehirsiz alanın %15-20 sini oluşturan bu alan ekonomik faaliyetlerin en büyük bölümünün yapıldığı yerdir (Cansever, 1997, s.65). Şehre yönelen yollar burada sonuçlanır ve aralarında düzenli bir bağlantı vardır. Bu odak noktası aralarındaki yerler, ekonomik etkinliklere sahne olan çarşı ve pazar yerleri ile doldurulmuştur. Şehrin asıl merkezini bedesten oluşturmaktadır. Etrafında ise hanlar bulunmaktadır. Hanlar sadece geceleme ihtiyacını karşılayan yerler değil, aynı zamanda ticari işlevi de olan yapılardır. Çoğunlukla şehrin büyük cami ya da camilerden bazısı da merkezde yer almıştır. Bu merkezden diğer odak noktalarına doğru bir yayılma göze çarpar. Yayılmanın eksenini de bedestenden başlayan ve uzun çarşı denilen geniş cadde oluşturur. Uzun çarşı şehirde üretilen her türlü mal ve hizmet erbabının bulunduğu kesimdir. Uzun çarşıya açılan sokaklarda her biri ayrı iş kolunda hizmet sunan esnaf örgütleri yer alır. Esnaf çarşılarının şehir planındaki yerini camiye göre değil, bedestene göre açıklamak ihtiyacı vardır. Bedesten büyük tüccarların bulunduğu ve transit ticarete konu olan malların alınıp satıldığı kapalı pazaryeridir. Şehirde ülkeler ve şehirlerarası pazar için üretim yapan sanat dallarının bedestene yakın bulunması, onları bu ana uğraşı dallarına katkısı olan dalların izlemesi, sırasıyla akarsuya ya da başka özel isteklere ihtiyaç

**COĞRAFI ORTAM VE KENT FİZYOLOJİSİ İLİŞKİLERİ:
XIX. YÜZYIL KİLİS ŞEHİRİ ÖRNEĞİ**

duyan iş kollarının şehir içinde, bu ana odak noktasına göre yer alması, Osmanlı şehirlerinin çarşı ve pazar düzenidir (Alsaç, 1993, s.21).

Topografyanın sade olduğu alanlarda şehirler dairevi formda gelişim gösterirler. Şehir içi ulaşım açısından da motorlu araçların henüz bulunmaması dairevi şeklin oluşmasında rol oynamaktadır. Dairevi şeklin vermiş olduğu avantajla şehrin merkezine her yerden hemen hemen eşit mesafelerle ulaşım sağlanabilmektedir. Osmanlı kentleri genel yapısı şekilde de görüldüğü gibi, merkezi oluşturan yapı büyük cami olup çevresi dairevi şekilde çarşı ve pazarla kuşatılmıştır (Bkz. Şekil: 2). Bu alan şehrin cazibe merkezini meydana getirir. Merkezi alan dışında lokal ölçüde merkez oluşturan alanlar ise diğer cami alanları, hamam veya ikinci derecede çarşıların bulunduğu tali merkezlerdir. Şehir çevresindeki mezarlıklar ise şehrin adeta sınırını çizen unsurlar olmuştur. Kilis şehri de bu yapıya uymaktadır. Özellikle topografyanın sade oluşu şehir içi ulaşımın rahat yapılmasını sağlamıştır. Bu sayede şehir dairevi formu almıştır. Dairevi formdaki şehrin merkezini Canbolad Paşa Cami, pazar işlevini üstlenen büyük meydan ve bedesten oluşturmaktadır. Merkezi oluşturan bu büyük cami ve çarşının etrafını sarmış konut alanları ve konut alanlarının içlerine serpilmiş lokal ölçüdeki fonksiyonel alanlar yer almaktadır.

Şekil 2: İslam Şehri (Dettman, Aktaran: Tolun Denker, 1976, s.41)

Şehirlerde ticaret bölümleri, konut bölümlerinden genellikle ayrıdır. “Orta Çağ ya da erken modern dönem kentlerinde dükkanlar, işlikler ve yaşam alanları tek bir yapının farklı kısımlarını oluştururken Osmanlı kentlerinde iş ve ticaret merkezi hanlarda kalan sınırlı sayıda kısa süreli konuk dışında geceleri boşalırdu” (Faroqhi, 2004, s.70). Başka bir anlatımla burada çarşı selamlık, ikamete ayrılmış mahalleler ise haremlik olarak karşımıza çıkmaktadır (Tamdoğan-Ebel, 2000, s.398). Kilis’te şehirleşmenin başladığı XVI. yüzyılda iş ve ticaret merkezleri ile konut alanları aynı sahalarda yer almış olmalı, fakat daha sonra nüfusun artışı ve ticaret hacminin genişlemesiyle birlikte şehirde bir ihtisaslaşma oluşmuş artık konut alanları ile ticaret sahaları birbirinden ayrılmıştır.

Harita 8: XIX. Yüzyıl Kilis Mahalleleri (renklendirme mahallelerin ayırt edilmesi için kullanılmıştır)

**COĞRAFI ORTAM VE KENT FİZYOLOJİSİ İLİŞKİLERİ:
XIX. YÜZYIL KİLİS ŞEHİRİ ÖRNEĞİ**

Dolayısıyla XIX. yüzyılda Kilis şehrinde konut alanlarıyla iş ve ticaret merkezleri birbirinden ayrı durumdadır. Bu durum şehir yerleşme alanlarını da ikiye bölecektir. Ticari merkeze yakın alanlardaki konutlar genellikle ticaretle uğraşan veya zanaatkar kesmin bulunduğu alanları meydana getirmiştir. Örneğin, Tekke, İnnablıkütah, Büyükkütah, Meşhedlik, Debbağhane mahalleleri bu ticari merkezlerde çalışan insanların konaklama alanlarını oluşturmuştur. Ticaret merkezinden uzak mahallelerde ise genellikle tarımla uğraşan nüfus ikamet etmekteydi. Örneğin Bölük, Mollahamit, Abdioymağı, Ebulüla mahalleleri genellikle tarımla uğraşan nüfusun ikamet ettiği alanlar olmuştur (Bkz. Harita: 8).

Fotoğraf 7: Şehrin merkezi konumunda cami etrafındaki boşluklar pazar görevini üstlenerek ticari fonksiyonlar kazanmıştır. Bu pazarlar genellikle günlük tüketim malzemelerinin pazarlandığı bir alanı oluşturmaktadır Eski Pazar (Bugün Cumhuriyet Meydanı)

Şehirlerde planlanmış bir meydan yoktur. Açıklık mescidin ve çeşmenin çevresinde ya da pazarlarda kendiliğinden oluşmuştur.

Örneğin, Kilis'te Canbolat Paşa cami önündeki meydanlık alan pazar fonksiyonunu üstlenecektir. Diğer taraftan Tuğlu Hamamı, Koca/Hoca Hamamı, Ulu Cami, Aynönü Kasteli, Fellah Kasteli önlerindeki meydanlık alanlar kamusal işleve sahip olan bu yapılar önünde oluşmuştur. Bu alanların bazıları önemli pazar fonksiyonunu üstlenirken bazıları ise lokal ölçüde pazar fonksiyonu üstlenmiştir. "Cami avluları ve çeşme meydanları dışında, şehir sokaklarında ağaç bulunmaz, şehir yeşili evlerin avlularında kendini bulur" (Kuban, 1965, s.70). Kilis gibi yazları sıcak geçen bir yerde avlularda bulunan ağaçlar gölgelik olarak işlev görmektedir. Ayrıca ağacı mahremiyeti koruyucu bir unsur olarak nitelendirilebilir.

Osmanlı şehirlerinde ticari yapı ve kent dokusunda önemli yere sahip olan bedesten ise, XIX. yüzyılda Kilis'te bugün Sabah pazarı olarak bilinen alandan Arasa çarşısı boyunca uzanan alanda idi. Bedestenin bu alanda bulunması, hemen yakınında bulunan Canbolat Paşa (Tekye) ve Ulucami, Paşa hamamının da bu alanda yer almasıyla cami-bedesten(çarşı)-hamam üçlüsü tamamlanmıştır ve böylece şehrin en merkezi yerini oluşturmuşlardır. Diğer hamam, cami ve anıtsal yapılar ise ikinci derecede öneme sahip merkezi alanları meydana getirmişlerdir. Bugün Cumhuriyet Meydanı olarak bilinen Canbolat Paşa (Tekye) Caminin önündeki alan XIX. yüzyılda pazar görevini üstlenmekteydi (Fotoğraf 7). Osmanlı kentlerinde şehir içi boşluklar plansız olarak ya bir cami ya da bir hamam gibi merkezi yapıların çevresinde gelişmiştir. Örneğin; Tuğlu hamamı, Koca/Hoca hamamı, Eski hamam çevresindeki büyük boşluklar, Aynönü Kastelinin (çeşme), Kurdağa Kastelinin (çeşme) önünde yer alan büyük boşluklar buna en güzel örnekleri oluşturur. Kilis'te bu tür merkezi alanlardaki boşluklarda ticari fonksiyonlar üstlenebilmiştir. XIX. Yüzyılda, şehirde genellikle ticaret sahaları ile konut sahaları ayrılma eğiliminde olup, bunun sonucunda alanların gece-gündüz nüfus yoğunlukları arasında farklar meydana gelmiştir. Ticaret sahaları gündüz nüfus yoğunluğunun aşırı yükseldiği, gece ise yoğunluğun son derece azaldığı yerleri karşımıza çıkarmıştır.

6.SONUÇ

XIX. Yüzyılda Kilis şehri üzerinden coğrafi ortam ve kent fizyolojisi ilişkilerinin ele alındığı çalışmada, coğrafi ortam özelliklerinin kent fizyolojisine yansımaları üzerinde durulmuştur. Kilis şehri oluşum sürecinde konumunun avantajları neticesinde bir merkez haline gelmiştir.

*COĞRAFI ORTAM VE KENT FİZYOLOJİSİ İLİŞKİLERİ:
XIX. YÜZYIL KİLİS ŞEHİRİ ÖRNEĞİ*

Bu kent yapısı da doğal ve beşeri faktörlerin etkisiyle şekillenmiş ve işlevsel bir hale gelmiştir. Kent sisteminin ortaya konulabilmesi için sokak ve cadde sistemleri, kamusal mekanlar, kent dokusu ve biçimi ele alınarak, bu unsurların şehir sistemindeki rolleri belirtilmiştir. Sonuç olarak Kilis kent fizyolojisi özelliklerini şu maddelerle karakterize olmaktadır:

- Kilis'te yerleşme düzeni, kent morfolojisi, hem kuzey-güney, hem de doğu-batı yönlerinde gelişim göstermiştir. (+) biçimli geometrik gelişim, Kilis'in çok yönlü toplanma-dağılma karakterini yansıtmaktadır.

- Tarihinin her döneminde yerleşme dokusu topografik özelliklerle etnik, kültürel yapının birlikte şekillendirdiği bir coğrafi unsurdur. Topografyanın engel oluşturmadığı bir alanda kurulan şehir her yöne doğru gelişim göstermiştir. Diğer taraftan fiziki unsurlara ek olarak beşeri unsurlar da şehir kültürünü etkileyen unsurlar olmuştur. Etnik yapı, din ve kültürel yapı şehir şekillenmesinde rol oynamıştır.

- Kilis'in sokak, cadde ve çıkmaz sokak sistemleri iklimi ve topografyayı çok güzel bir şekilde tasvir etmektedir. Yazları sıcak geçen bir bölgede yer alan Kilis şehrinde cadde ve sokak sistemleri iklime göre şekillenmiştir. Dar sokak ve çıkmaz sokakların bulunduğu, labirenti andıran sokak sistemleri iklim unsuruyla şekillenmiştir.

- Şehirde planlanmış meydanlar olmayıp; dini alanlar ve çeşmelerin çevrelerinde boşluklar oluşmuştur. Bu boşluklarda ticari fonksiyonlar kazanarak pazar ve çarşı görevini üstlenmiştir.

- Kilis XIX. Yüzyılda merkezi yer özelliği göstermektedir. Şehirsel pek çok fonksiyon Halep ile birlikte kırsal alanları ve alt kademedeki küçük yerleşmeleri etki sahasına almıştır. Kilis, çevresindeki kırsal kesime işlenmiş veya yarı işlenmiş malzemeler sunarken, kırsal kesim şehre tarım ürünleri sunmaktadır. Bu karşılıklı etkileşim de şehir ve kırsal potansiyelini etkileyen unsur olmuştur.

- XIX. Yüzyılda kent morfolojisinin darlığı dikkat çekmektedir. Bu sıkışıklıkta etkili olan faktör iklim faktörü ve ulaşım araçlarının yetersizliğinden kaynaklanmaktadır. Şehir içerisindeki kamu alanları da böylece belli alanlarda toplulaşmıştır. Bu da fonksiyon sahalarının iç içe bir hal almasına sebep olmuştur.

KAYNAKÇA

- Aliğaoğlu, A. ve Uğur, A., (2010). Şehir Coğrafyası, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
- Alsaç, Ü., (1993). Türk Kent Düzenlemesi ve Konut Mimarlığı, Cep Üniversitesi, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Bayartan, M., (2005). “Tarihi Coğrafya Çalışmaları Açısından Şehir Ve Osmanlı Şehri”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Coğrafya Dergisi, S.13, İstanbul, s. 97-103.
- Bebekoğlu, S., (2008). Kilis Kültür Envanteri, Ankara.
- Cansever, T., (1997). İslamda Şehir ve Mimari, İz Yayıncılık, İstanbul.
- Egli, A.E., (1962). Geschichte des Staedtebaues, c.2, Erlenbach-Zürich, Stuttgart.
- Erzen, N.J., (2003). Çevre Estetiği, ODTU Yayıncılık, Ankara.
- Faroqhi, S., (2004). “Krizler ve Değişim 1590-1699”, Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, İçinde H. İnalçık, D. Quataert, c. 2, sf. 562-743, Eren Yayıncılık, İstanbul.
- Hatt, K.H., vd, 20. Yüzyıl Kenti, (Çev. A. Alkan), İmge Kitabevi, İstanbul.
- Kesici, Ö., (1995). “Kilis’in Şehir Coğrafyası Özelliklerine Genel Bir Bakış”, Doğu Coğrafya Dergisi, s.1, Erzurum.
- Kuban, D., (1965). “Anadolu-Türk Şehri Tarihi Gelişmesi, Sosyal ve Fiziki Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler”, Vakıflar Dergisi, c. 7, s.53-73, Ankara.
- Raymond, A., (1995). Osmanlı Döneminde Arap Kentleri, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Savaşçioğlu, R., (2008). Tarihi Kilis Evleri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya.
- Tamdoğan-Ebel, I., (2000). Hanlar Ya da Osmanlı Kentinde Yabancı, Osmanlı İmparatorluğunda Yaşamak, İçinde F. Georgeon, P. Dumont, İletişim, İstanbul.
- Tanyeli, U., (1987). Anadolu Türk Kentinde Fiziksel Yapının Evrim Süreci (Doktora Tezi), İTÜ Mimarlık Fakültesi Baskı Atölyesi, İstanbul.
- Tunçdilek, N., (1986). Türkiye’de Yerleşmenin Evrimi, İÜ. Yayınları , İstanbul.